

ЗБИРКА РИМСКИХ ЖИЖАКА У МУЗЕЈУ ГРАДА БЕОГРАДА

Музеј града Београда има једну лепу збирку римских жижака нађених на терену града. Приликом њиховог проучавања намећу се исти проблеми на које су наилазили и аутори ранијих радова из ове области. Питање поделе и датовања ће се према томе са незнатним изменама третирати једнако као и код других сличних радова о римским жишцима.

Тешко је рећи нешто одређено о пореклу светиљке. Вероватно је да становништво праисториске Грчке није познавало употребу жишка, јер у Хомеровој епopeји осветљење се производи помоћу пољске смоле, чешће помоћу ватре на огњишту.¹ Приликом ископавања у Микени откривене су светиљке које се ипак у приличној мери разликују од каснијих античких. По Клименту Александриском Грци су примили светиљке од Египћана.² Херодот каже да су Египћани за осветљавање употребљавали чанке или шкољке пуне зејтина помешаног са сољу у које је био умочен фитиљ.³

Досад је сигурно утврђено да су Римљани осветљавање помоћу жишка и њихову употребу у друге сврхе примили од Грка. Најстарији познати назив за светиљке у Риму је *Candela*.⁴ Назив *Lucerna* по Варону нешто је каснији и може да се веже за грчку реч *λύχνος*.⁵ Dressel сматра да се најстарије у Риму познате светиљке које су пронађене на Есквилинској некро-

поли не појављују пре 300 година пре наше ере. Он уједно сматра да су ове лампе кампанске израде и да је употреба светиљке према томе позајмљена од грчких градова из јужне Италије.⁶

Разумљиво је што је обичај употребе жишка овога облика у наше крајеве доспео заједно са римским освајањима. Немамо доказе о постојању светиљки код неримског елемента пре доласка Римљана у ове области.

Занимљиво је мишљење које излаже Dora Ivanyi о овом питању. Она сматра да су на обликовање панонских жижака деловали исти фактори који су дошли до израза и у другим областима културног и привредног живота провинције, и то истовремено и паралелно наиме римске и грчке културне струје, као и локални провинцијски упливи. Она напомиње да приликом груписања ових светиљки све тада постојеће потстреке треба узети у обзир.⁷

Приликом проучавања римских светиљки необично је важно направити правилну поделу, која би имала своје типолошко и хронолошко оправдање. Такву једну поделу дао је Sigfried Loeschcke за жишке из Vindonissa-e.⁸

На том налазишту откривено је око 1100 примерака римских светиљки свих облика. Овај огромни материјал Loeschcke је поделио на три главне групе:

- 1) Bildlampen
- 2) Firmalampen
- 3) Talglampen

¹ Daremberg et Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, 1320.

² Clem. Alex. Strom. I, 16, према Daremberg — Saglio, 1321.

³ Херодот II, 62.

⁴ Daremberg — Saglio, 1321.

⁵ Terentius Varon, *De lingua latina*, V, 119.

⁶ Dressel, *Ann. d'Inst.* 1880, 263; Daremberg — Saglio, 1322.

⁷ Dora Ivanyi, *Die Pannonischen Lampen*, 7.

⁸ Sigfried Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919.

Ове три групе обухватају четрнаест основних типова.⁹

Ову поделу са малим изменама усвојила је и Dora Ivanyi умногоме употпуњујући ову одличну збирку новим занимљивим примерцима. Она је при томе узела у обзир разне варијанте које се указују код повремених типова у извесним појединостима. Основна подела остаје иста као и код досадашњих обрада.

Подела коју даје Dora Ivanyi је следећа:

- 1) Bildlampen
- 2) Firmalampen
- 3) Schmuckloselampen

Ову поделу усвајамо радије него поделу Loeschcke-a, јер више одговара нашем материјалу. Ипак биће потребно унети извесне измене које диктују наше локалне прилике.

Било би непоуздано хронолошки ред постављати на основу облика. Неки различити типови јављају се истовремено, неки од хронолошки одређених облика се опет не појављују код нас, а неки се јављају са великим закашњењем. Исто тако са сигурношћу се не може прихватити ни датовање налаза из Vindonissa-e. Према Loeschcke-у „ове лампе произилазе из једног временског периода од осамдесет година, што доказују и други заједнички налази од метала, стакла и земље, док целокупни материјал показује да римски логор који је постављен у Vindonissi почиње да егзистира тек од Тиберијанског времена. Постојање овога логора означава се до пред крај првога века, према нађеном новцу и светиљкама, јер се са сто- том и сто првом годином нагло прекидају дотле непрекидни налази новца¹⁰.“ Како се из овога види за наш материјал Loeschcke нам пружа само приближне временске термине, јер се његово датовање односи само на ранији материјал. За касније налазе датовање даје Franz Miltner, али без типолошке поделе.¹¹ Зато у већини случајева за датовање

најкорисније податке нам пружају новци нађени заједно са светиљкама.

Према томе светиљке из Музеја града Београда држећи се поделе коју даје Dora Ivanyi делимо на три главне групе:

- 1) Жишци са пластичним фигуративним и орнаменталним украсом
- 2) Жишци са натписима
- 3) Жишци без украса

Прва група лампи сусреће се веома често. Мотиви претстављени на дискосу необично су разноврсни. Првенствено су митолошког карактера, међутим на жишцима из збирке Музеја града Београда преовлађују мотиви из природе. То су најчешће претставе разних врста животиња и птица. Фабриканти су, као што се види, имали један велики репертоар сцена које су црпели из митологије и живота у току од неколико векова.

Жишци са натписима су посебна врста светиљки. Сматра се да су почели да се појављују тек за време Царства. Потребно је строго поделити инскрипције које се налазе на жишцима. Једне су одређене да потсе на прилике у којима је или за које је светиљка израђена, друге су легенде слика или објашњења и најзад, треће, најмногбројније, са натписима који претстављају ознаку грнчара — права су фабричка марка.¹² Ова последња врста је и једина која се јавља код нас.

Светиљке без украса су свакако провинциски производ III—IV века. Рађене су у врло једноставним формама, сирски, и на нашој територији се јављају у врло великом броју.

Тип I — Жишци са пластичним фигуративним и орнаменталним украсима

Њихове основне карактеристике изнете су већ напред. Према материјалу којим располажемо, а према облику и претставама на њима, светиљке овога типа деле се на седам варијаната.

⁹ Vindonissa, 211.

¹⁰ Ibid., 197—198.

¹¹ Miltner Franz, Die antiken Lampen in

Eisenstadt, Jahreshefte d. Ost. Arch. Instituts, 26, 1930.

¹² Daremberg — Saglio, 1329—1330.

Сл. 1 — Тип I, варијанта 1

Варијанта 1. — Према Loeschcke-у спада у тип V.¹³ D. Ivanyi разврстава овакве жишке у свој тип II, премда бисмо могли да нађемо аналогije и код типа I поменутог рада.¹⁴ То је једна варијанта веома честа у Мађарској. Разлика између ње и нашег примерка је незнатна.

¹³ *Vindonissa*, 228 и даље.

¹⁴ *Die Pannonischen Lampen*, 11.

¹⁵ *Vindonissa*, 232.

Loeschcke сматра да се жишци овога облика могу датовати у другу половину или последњу четвртину првог века н. е.¹⁵ Doga Ivanyi живот овога типа продужује још и кроз цео други век. Од ове варијанте у нашој збирци имамо само један примерак. То је уједно жишак најбољег квалитета. Дискос је код ове варијанте конкаван са пластичном претставом у горњем делу. Испод претставе налази се отвор. Дискос је ограничен са неколико пластичних концентричних кругова. Дршка је прстенаста и пробушена. Кљун се јасно одваја од реципијента. На боковима се налазе по две волуте, које спајају трбух са кљуном а између њих је један канал који води ка фитиљном отвору. Кљун је заобљен. Потребно је обратити пажњу на аналогije које налазимо код Loeschcke-а за облик¹⁶ и за претставу на дискосу.¹⁷

На дискосу нашега жишка претстављен је пегаз у лету.

Варијанта 2. — Ова варијанта је најјаче заступљена у оквиру овога типа. Према Loeschcke-овој подели овај облик је разврстан у тип VIII.¹⁸ Doga Ivanyi га ставља у тип VII.¹⁹

¹⁶ *Ibid.*, табла III, бр. 531.

¹⁷ *Ibid.*, табла XII, бр. 470 ¹⁸ *Ibid.*, 239.

¹⁹ *Die Pannonischen Lampen*, 12 и 13.

Сл. 2, 3 и 4 — Тип I, варијанта 2

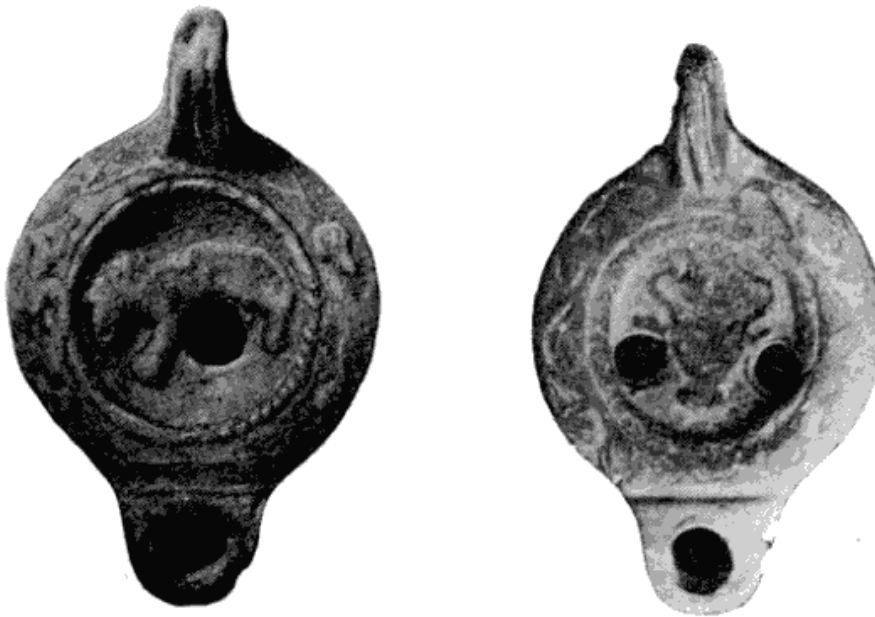

Сл. 5, 6 и 7 — Тип I, варијанта 2

Основне одлике: удубљен дискос одвојен је од рамене траке једним пластичним кругом, кљун је кратак и заобљен. Од дискоса је одвојен једном пластичном или урезаном линијом. Дршке су без изузетка вертикалне. Често су украшене урезаним паралелним линијама. Рамена трака је скоро увек ор-

наментисана и то најчешће биљним орнаментом. Посебан специјалитет ове групе јесу жишци са претставом амфоре на дискосу. Doga Ivanуј је мишљења да су овакве претставе доказ цветања Баховог култа у Панонији.²⁰

²⁰ *Die Pannonischen Lampen*, 13.

Сл. 8 и 9 — Тип I, варијанта 2

На осталим жишцима налазимо претставе лава, орла, пса, зеца и тако даље. Loeschcke сматра да појава ових светиљки може да се веже за Нероново доба, а последњи примерци према Loeschcke-у припадају крају првога века.²¹ D. Ivanuĭ се слаже са датовањем Loeschcke-а. Она напомиње да су ове светиљке у Птују налажене са новцем Веспасијана.²² Овде наводимо аналогije за облик, из Vindonissa-e,²³ а врло сличне примерке доноси и Н. В. Walters у свом каталогу.²⁴

Варијанта 3. — Одговара Loeschcke-овом типу Vindonissa VIIIa.²⁵ D. Ivanuĭ не одваја овај облик у посебну групу, она га сврстава заједно са претходном. Међутим овај облик има све елементе за посебну варијанту, јер се од претходних разликује обликом и избором мотива за претставу на дискосу. Жишци ове врсте потпуно су округли са малом вертикалном дршком. Дискос је удубљен. Кљун је врло кратак и једним полукругом одвојен од реципијента. Карактеристично је да су претставе на дискосу више орнаменталне него фигуративне. Код наших жижака често се јавља розета и јајолики украс (Eierstab).

Loeschcke овај тип датује као и претходни.

Варијанта 4. — Имамо само један примерак жишка који претставља ову варијанту. То је уствари светиљка делтоидног облика. На предњој страни има три фитиљна отвора. Дршка се нешто издиже и при самом врху има пластичну претставу сунца, са зрацима који се равномерно распростиру на све стране. Дискос је незнатно удубљен. У средини је отвор око кога су поређане пластично рађене тачке. Даље долази орнаменат од паралелних штапића, поређаних у круг а цео мотив се завршава опет густо распоређеним пластичним тачкама.

²¹ Vindonissa, 239.

²² Die Pannonischen Lampen, 13.

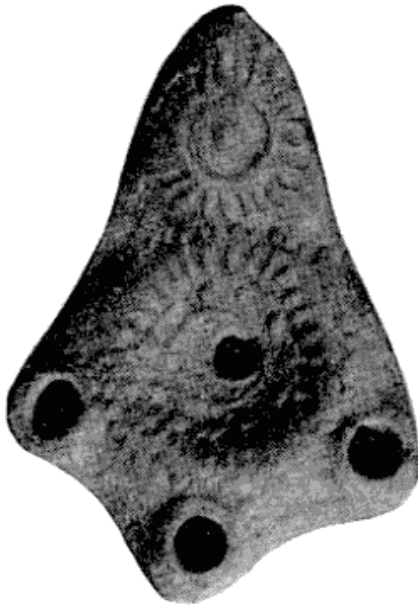
²³ Vindonissa, 237, сл. 7.

²⁴ Н. В. Walters, *Catalogue of the Greek and Roman lamps in the British Museum*, 1914, таб. XXXIII, бр. 1162, 1196, таб. XXXII, бр. 1035, 1036.

²⁵ Vindonissa, 241 и даље.

Сл. 10, 11 и 12 — Тип I, варијанта 3

Сл. 13 — Тип I, варијанта 4

Сл. 14 — Тип I, варијанта 5

Сл. 15 — Тип I, варијанта 6

Овај жижак претставља једну каснију провинциску варијанту. Врхунац своје употребе у нашим крајевима и коначно формиран локални облик достиже у трећем веку.²⁶

Варијанта 5. — И од ове варијанте у нашој збирци постоји само један примерак. Основа му је у облику правоугаоника. На предњој дужи страни налази се пет фитиљних отвора. Средњи део лампе је исто тако један правоугаоник оивичен попречно урезаним пластичним тракама. Подељен је на два једнака дела од којих сваки има по један отвор. Дршка која се налази насупрот фитиљним отворима има облик листа. Овај тип светиљке је уопште мало и ретко украшаван. Један примерак од ове варијанте нађен је у Dunapentele (Intercisa) у једном гробу заједно са једним Валентијанусовим новчићем који нам у овом случају служи као *terminus post quem*.²⁷

Варијанта 6. — То је једна варијанта за коју нисмо могли да нађемо аналогije код претходних аутора. Жижак у контурама има петоугаони облик. Кљун му се скоро и не одваја од реципијента, завршетак му је шиљат. Дискос је удубљен, а украс у његовом оквиру се не распознаје. Рамена трака украшена је вегетабилним орнаментом. Дршка је вертикално постављена. Ова врста жижака је масивне и грубе израде. Н. В. Walters у свом раду објављује неколико оваквих жижака и сматра да су то нешто каснији хришћански типови.²⁸

Тип II — Жишци са натписима

Основне особине овога типа изнете су већ напред. За светиљке из наше збирке није потребно издвајати никакве посебне варијанте. Разлике између њих су незнатне.

Ова врста жижака има округли реципијент са удубљеним дискосом и отвором у средини. Из дискоса се издиже пластични оквир, који је на реципијенту

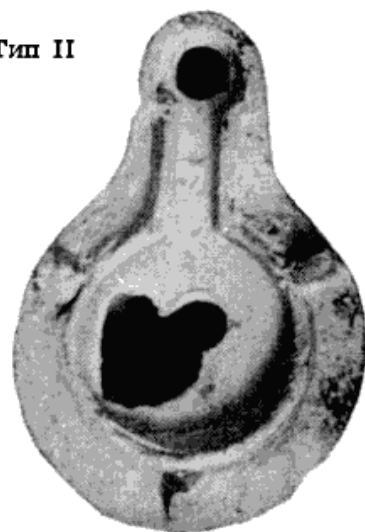
²⁶ Die Pannonischen Lampen, 13.

²⁷ Ibid., 13.

²⁸ Catalogue, 198, таб. XXXVI, сл. 1324.

округао, према кљуну се сужава у један уски канал да би се на крају проширио и добио једно заобљење са фитиљним отвором. На овим светиљкама налазе се обично још и по два или три испупчења-чворови. Чворови су првобитно били пробушени и служили су као средство помоћу кога су светиљке преко узица провучених кроз њих могле бити обешене. Касније се тај обичај изгубио, чворови су остали и служили су као рамени украс.²⁹ На жишцима из наше збирке нема никаквих ликовних претстава. Датовање жижака са натписима већ је углавном сигурно одређено. Према Loeschcke-у овај тип се јавља у устаљеном облику од другог до трећег века.³⁰

Сл. 16 — Тип II

Сл. 17, 18 и 19 — Тип II

Сл. 20 — Тип II

У Птују су ови жишци налажени са новцем Германика, Нерона, Веспасијана а исто тако и са новцима владара из каснијих периода као, например, Аурелијана, Лицинија Патера и тако даље. То је навело Dogu Ivanу да употребу ових жижака продужи још и у четврти век.³¹ Датовање помоћу новца је засада најпоузданије. Натписи нам у том погледу не дају много података.

²⁹ *Vindonissa*, 258.

³⁰ *Ibid.*, 270.

³¹ *Die Pannonischen Lampen*, 16, 17, 18.

Сл. 21 — Натписи на жишцима типа II

Наша збирка има жишке са овим натписима: AGILIS F, CAPI, CASSI, FORTIS, SEXTI. Најчешће се јавља жижак са жигом FORTIS. Стога сматрамо да је потребно у неколико речи рећи нешто о пореклу и распрострањености ове марке. Податке о налазу једног натписа који гласи: CAT L AEMILI FORTIS, а који је пронађен у једној грнчарској радионици у околини Модене, даје нам у једном кратком обавештењу Crespelanius-a. Ово је био довољно поуздан податак и према њему се закључује да је овде уствари био центар за производњу жижака са ознаком FORTIS.³² Распрострањеност Fortis-жижака веома је широка. Они су доспели у скоро све римске провинције. Налажени су чак и у Африци а и на острвима Егејског Мора.³³ Код Fortis-жижака из наше збирке постоје само две варијанте овога

натписа. Жижак на сл. 22 одличног је квалитета, врло правилних облика са чистим натписом и словима лепо израђеним. Други примерак је грубље израде са једва читљивим натписом а облик слова рукописно се знатно разликује од оних на претходном примерку. Натписи на осталим жишцима су вероватно такође италског порекла а доцније су одливањем произвођени и у нашим областима.

Ми нисмо имали срећу да пронађемо са жишцима овога типа новац, или било шта што би нам помогло приликом датовања. принуђени смо дакле да до хронолошких термина дођемо путем аналогија. Према облицима слова и формама жижака као и аналогијама које нам пружају Loeschcke, Walters, Dora Ivanyi, и тако даље, сматрамо да

³² Vindonissa, 282.

³³ Ibid., 281, 282.

Сл. 22 — Тип II

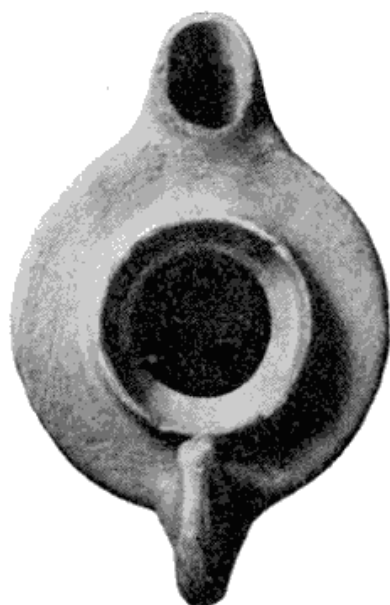
Сл. 23 — Тип II

светиљке из наше збирке могу да се датују закључно на крај трећег и почетак четвртог века.

Тип III — Жишци без украса

То је најмногобројнији тип у нашој збирци. Јавља се у великим количинама а највише их је пронађено у улици Браће Југовића и у Универзитетском парку. У оквиру овога типа заступљене су само две варијанте:

Варијанта 1. — Заступљена је само једним примерком добре израде. Тај жижак је овалног облика. На реципијенту се налази један уздигнут пластични

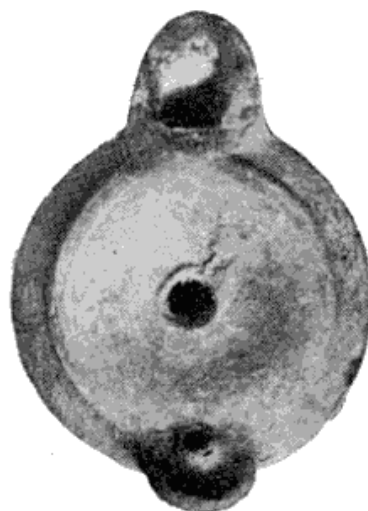

Сл. 24 — Тип III, варијанта 1

оквир изнад самог уљног отвора. Кљун се лепо и јасно одваја од реципијента. Дршка је колутаста и надвијена над оквир. На дну се налазе остаци црвене боје. Вероватно је да је и цео жижак некада био обојен. Пронађен је код Роспи Ђуприје у близини једне римске гробнице. Др Драга Гарашанин сматра

³⁴ Др Драга Гарашанин, Археолошки споменици у Београду и околини, *Годишњак Музеја града Београда I*, 1954, 82.

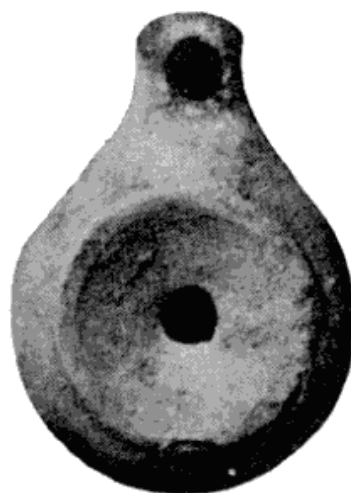
³⁵ *Die Rapponischen Lampen*, 20.

Сл. 25 — Тип III, варијанта 2

да овај жижак може да потиче из трећег или четвртог века.³⁴ Према аналогијама које смо нашли и ми бисмо се сложили са овим датовањем, с тим што би можда са више категоричности ова варијанта могла да се определи у четврти век пошто су у *Dunarentele* слични примерци налажени са новцем *Maximianus-a* и *Valentinianus-a*.³⁵

Варијанта 2. — Музеј града Београда има око 70 жижака ове врсте. Већ по самом облику и начину израде види се да су произвођени у необично великом

Сл. 26 — Тип III, варијанта 2

27

28

Сл. 27, 28, 29, 30 и 31—

29

Тип III, варијанта 2

30

31

броју и да су претстављали део једне масовне и јевтине типично провинциске продукције. По облику се знатно разликује од свих досадашњих варијанти. Жишци ове врсте су пљоснати, дискосим је удубљен. Уљни отвор је веома мали. Кљун се једва одваја од реципијента. Дршке су вертикалне, понекад су и спљоштене а веома често пробушене. Немамо никакав чврст ослонац за датовање ове варијанте. Аналогије за ову

врсту жижака су оскудне и непоуздане. Панонски жишци слични нашим дативу се на почетак четвртог века.

Жишци из нашег Музеја претстављају засада најкомплетнију и најбогатију збирку у Београду. Највећи део жижака набављен је откупом „из Београда“ тако да немамо о њима никаквих ближних података, а исто тако, као што је већ раније речено, ни сигурних елемената за датовање.

Сл. 32, 33 и 34 —

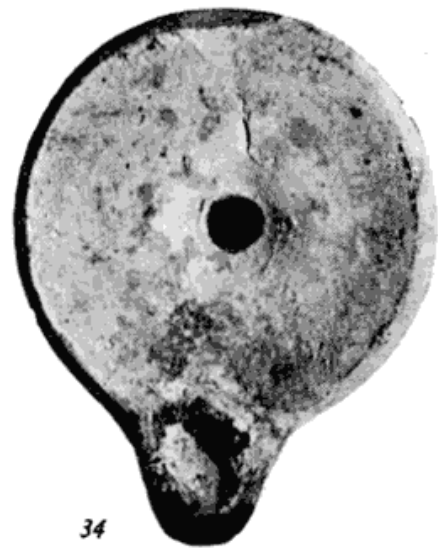

Тип III, варијанта 2

32

33

34

LA COLLECTION DES VEILLEUSES ROMAINES AU MUSÉE DE LA VILLE DE BELGRADE

V. KONDIC—J. TODOROVIC

En étudiant les veilleuses romaines il est nécessaire de faire une classification justifiée par la division de types et par ordre chronologique. Une classification de ce genre a été donnée par Siegfried Loeschke pour les veilleuses de Vindonisse, et ensuite par Dora Ivanyi pour les veilleuses de Pannonie.

Comme les veilleuses de notre collection se trouvent dans le complexe pannonien, avec quelques petits changements dictés par les conditions locales, nous adoptons le système de Dora Ivanyi:

- 1) Bildlampen,
- 2) Firmalampen,
- 3) Schmuckloselampen.

Suivant notre classification, les veilleuses du Musée de la ville de Belgrade forment trois groupes élémentaires:

- 1) Veilleuses avec ornements figuratifs,
- 2) Veilleuses avec souscriptions,
- 3) Veilleuses sans ornements.

Comme cette division élémentaire est insuffisante pour une classification des différents types, et par ordre chronologique, le premier groupe est partagé en sept variantes. Cette division est faite suivant les formes et les figures sur les disques. Quoique sur les veilleuses du même type, des autres contrées, régnaient des motifs mythologiques, chez nous ils sont réduits au minimum. Sur les disques des veilleuses de notre collection sont représentées le plus souvent des scènes champêtres. Presque toujours on peut voir des animaux ou des plantes.

Par ordre chronologique, les veilleuses de ce premier groupe vont du I^e au IVe siècle. Les dates ont pu être fixées par l'argent qui a été trouvé avec elles ainsi que par analogie.

Dans le second groupe viennent les veil-

leuses avec épitaphes. Ce sont des veilleuses de forme ordinaire avec des becs arrondis. Comme épitaphes on ne trouve là que des inscriptions qui démarquent l'atelier où elles ont été faites. Nous avons ainsi les inscriptions suivantes: AGILIS F, CAPI, CASSI, FORTIS, SEXTI. Le plus souvent chez nous, nous trouvons l'inscription FORTIS, ce qui est tout à fait compréhensible quand on prend en considération que cette marque de fabrication était une des plus répandues dans nos contrées. Dans notre collection il existe deux variantes de cette inscription. Une est la marque de l'atelier qui donnait des produits de première qualité, de lignes nettes et froides. Les lettres sont écrites régulièrement. Le second exemplaire est plus grossier avec une inscription à peine lisible tandis que la forme des lettres diffère de beaucoup des premiers exemplaires.

Dans le troisième groupe nous trouvons les veilleuses sans ornements. C'est la variété la plus répandue dans notre collection. Dans le cadre de ce groupe il existe deux variantes. Les veilleuses de la première variante sont ovales avec une bordure plastique élevée. Par analogies elles peuvent dater de la fin du IIIe siècle où du début du IVe. Chez les veilleuses de la seconde variante on voit qu'elles sont faites en grand nombre et qu'elles représentaient une production de province, faite en masse et peu coûteuse.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1—15 — Veilleuses avec ornements figuratifs
Fig. 16—20 — Veilleuses avec inscriptions
Fig. 21 — Inscriptions sur les veilleuses
Fig. 22—23 — Veilleuses avec inscriptions
Fig. 24—34 — Veilleuses sans ornements